

УДК 811.161.2'367.4/.5

СИНТАКСИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ МІЖ СЛОВАМИ В ПІДРЯДНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯХ І ПРИСЛІВНИЙ ОБОВ'ЯЗКОВИЙ КОМПОНЕНТ ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНОЇ СТРУКТУРИ РЕЧЕННЯ

Проблема виділення прислівних обов'язкових компонентів переплітається зі складною проблемою взаємозв'язку й розмежування основних синтаксичних одиниць – речення і словосполучення – як центрального питання теорії синтаксису загалом. Заслуговує на увагу в цьому зв'язку висновок, який зробив І.Р. Вихованець у своїй монографії «Прийменникова система української мови»: «Розмежування синтаксичних одиниць-конструкцій – речення і словосполучення – становить одну із складних проблем теорії синтаксису. Найвразливішим місцем синтаксичної теорії стосовно співвідношення речення і словосполучення є проблема словосполучення» [4, с. 26].

Основні ідеї, покладені в основу теорії прислівних обов'язкових компонентів, мають свою історію, в якій простежується неоднакове, а то й протилежне в своїй основі трактування словосполучень щодо виявлення в них ознак синтаксичної природи (В.В. Виноградов, А.М. Мухін, О.С. Мельничук, М.М. Прокопович, Г.М. Удовиченко, Н.Ю. Шведова). Посилені акценти на номінативних ознаках словосполучення (В.В. Виноградов), ототожнення власне-словосполучень і невластивих словосполучень (М.М. Прокопович, М.В. Щерба, Г.М. Удовиченко), розширення сфери одиниць-словосполучень (О.С. Мельничук), по суті справи, дещо переорієнтували теорію словосполучення як головної синтаксичної одиниці. В україністиці з появою праць І.Р. Вихованця,

К.Г. Городенської утвердився новий підхід до вивчення словосполучення і речення. Так, І.Р. Вихованець наголошує: «Фундаментальне розрізнення речення і словосполучення ґрунтується на тому, що формальним представником речення виступає присудок, фундаментальним представником словосполучення – його означуваний (опорний) член, який завжди здійснює зовнішні стосунки словосполучення з іншими структурними одиницями речення» [4, с. 27].

Мета статті – визначити роль синтаксичного зв'язку в підрядному словосполученні на утворення обов'язкових прислівних компонентів формально-синтаксичної структури речення.

Об'єкт дослідження – підрядне словосполучення.

Предмет дослідження – обов'язкові прислівні компоненти формально-синтаксичної структури речення.

Розгляд словосполучень як мовних чи мовленнєвих побудов, похідних від речення, зумовив значне поглиблення теорії формально-синтаксичного членування простого речення на основі теорії синтаксичної деривації. Основоположні ідеї цієї теорії закладено в працях К.Г. Городенської [5], зокрема стосовно умов утворення факультативних прислівних компонентів.

Поділяючи думки І.Р. Вихованця та К.Г. Городенської про природу й типи словосполучень, розглядаємо утворення прислівних обов'язкових компонентів на базі власне-словосполучень: *виконувати план, шанувати батьків, казати правду, відроджувати село, боротися з безробіттям, забезпечувати добробут, перетинати кордон, споруджувати монумент, стосунки з владою, встановлення пам'ятника, порівняння з минулим, задоволення бажань, згадка про війну, покоління батьків, поводитися чемно, поклик серця, відновлення пам'яті, систематизація знань, вдячний другові, гідний нагороди* і т.д. Власне-словосполучення розглядаємо як синтаксичну конструкцію, що відбиває зумовлені системою мови можливості опорних повнозначних слів до поєднання з певними словоформами. Специфіка утворення власне-словосполучень полягає в тому, що в них поєднання

повнозначних слів зумовлене внутрішніми сполучувальними властивостями; їхня структура є передбачуваною законами поверхневого рівня мови. У таких словосполученнях, отже, елементи мають залежний характер і в такому вигляді входять у структуру речення. Речення з власне-словосполученнями включає їх «готовими» у свою структуру [3, с. 29-30].

Умовою творення власне-словосполучень є сильний підрядний зв'язок між їхніми складовими. Особливий статус у системі власне-словосполучень посідають словосполучення, утворені синсемантизмом опорного слова: *зберігати* спокій, *відстоювати* правду, *реалізувати* значення, *явище* деривації, *система* голосних, *милуватися* природою, *заглиблення* в теорію, *повний* сили, *гідний* нагороди.

Власне-словосполучення, як і невласне-словосполучення, відмінні щодо творення, об'єднує спільна ознака в поверхневій структурі речення: як перші, так і другі, розчленовуються на окремі компоненти, що входять у формально-синтаксичну структуру речення.

Концептуальну основу теорії виділення прислівних компонентів формально-синтаксичної структури речення з наступним поділом їх на обов'язкові та факультативні складає теорія про синтаксичні зв'язки між словами в підрядних словосполученнях. Прислівність підрядного зв'язку спричиняє певну градацію сили односпрямованого зв'язку між словами в словосполученнях. У транспонованих у реченнєву структуру словосполученнях такий зв'язок незмінно переходить у речення, відтворюючи різні залежності між компонентами формально-синтаксичної структури речення. Отже, невід'ємною домінантою виділення обов'язкових прислівних компонентів слугує вчення про два типи підрядних словосполучень: власне-словосполучень (*згадувати* минуле, *зустрічати* весну, *заощадження* коштів, *прийом* ліків, *вступ* до аспірантури) та невласне-словосполучень (*посваритися* через непорозуміння, *бланки* для документів, *друкувати* швидко).

Обов'язкові прислівні компоненти характеризує обов'язковий передбачуваний сильний зв'язок між словами в підрядному словосполученні. «Передбачуваність, як і обов'язковість зв'язку спричинюють властивості опорного компонента. Обов'язковість підрядного зв'язку – це його необхідність, регулярність» [2, с. 28-29]. З ознаками передбачуваності та обов'язковості прислівного підрядного зв'язку між словами в словосполученні (між формально-синтаксичними компонентами в реченні) тісно пов'язана ознака сили підрядного зв'язку [3, с. 192]. У конструкціях, де позиція залежного прислівного компонента з валентного погляду є передбачуваною й обов'язковою, сила підрядного зв'язку більша, ніж у конструкціях із необов'язковим (факультативним) компонентом.

Власне-словосполучення утворюються внаслідок реалізації опорним словом сполучувальних властивостей (реалізацією первинної сполучуваності слова) і значною мірою визначаються його категорійними значеннями: *добра звістка, ніжна берізка, гірка образа, щире захоплення, духовний скарб*.

Невласне-словосполучення є результатом перетворення речень (згортання їхніх компонентів). Вони не відбивають семантичної і структурної закономірності сполучуваності слів, а тому цей тип словосполучень не вживається поза реченням і не може набувати ознак предикативності, смислової та інтонаційної завершеності.

Слово у реченні потенційно може входити у різні словосполучення – як опорний і як залежний елементи. Опорне слово словосполучення може отримати статус залежного, а залежне може стати опорним у новому словосполученні. Діапазон синтаксичних можливостей опорного і залежного слів словосполучення різний. Залежний елемент словосполучення транспонується у реченнєву структуру, вже виконуючи функцію поширювача слова, тому роль прислівного поширювача певною мірою зумовлена його попередньою функцією у словосполученні. Наслідком перерозподілу синтаксичних зв'язків у формально-синтаксичній структурі речення є поява синкретичних компонентів [1].

Отже, визнаючи підрядне словосполучення результатом реалізації сполучувальних властивостей слова, трактуємо його як початковий етап формування прислівних компонентів формально-синтаксичної структури речення. Залежний елемент підрядного словосполучення отримує у формально-синтаксичній структурі речення статус прислівного обов'язкового компонента, зберігаючи семантико-синтаксичні відношення і зв'язки з опорним словом. У поверхневій структурі речення прислівні обов'язкові компоненти являють собою залежні словоформи власне-словосполучень.

Притаманні словосполученню типи і форми синтаксичних зв'язків зберігаються в реченні; вони відтворюють відповідні зв'язки між словами транспонованого у речення словосполучення. В.А. Звегінцев з цього приводу зауважує: «Саме у словосполученні виявляються граматичні зв'язки слів, за допомогою яких із слів будується речення» [6, с. 132].

Типові для словосполучення синтаксичні зв'язки безпосередньо впливають на поширення опорних слів словосполучень, що є результатом реалізації їхньої синтагматики. Транспонуючись у речення і зберігаючи в ньому синтаксичні зв'язки, словосполучення утворює формально-синтаксичні компоненти як мінімальні синтаксичні одиниці реченнєвого рівня. Морфологічна природа, структура, семантика та функції цих компонентів відтворюють лексико-семантичну та граматичну природу відповідних підрядних словосполучень.

Словосполучення як синтаксична одиниця, що виникає на основі реалізації синтаксичних потенцій слова, виконує функцію поширення внутрішнього складу речення і характеризується здатністю опорного слова утворювати сильні позиції, які заповнюють обов'язкові залежні словоформи.

Отже, для розуміння синтаксичної природи словосполучення визначальними є сполучувальні можливості слів, які їх утворюють. Опорний елемент по-різному виявляє здатність реалізувати синтаксичні зв'язки у словосполученні, що зумовлюється передусім граматичною природою тієї

частини мови, до якої він належить, а також семантикою обох поєднаних слів, як і характером виражених ними відношень.

Односпрямований тісний підрядний зв'язок слів у словосполученні забезпечує прогнозування опорними словами сильних прислівних позицій, що вже на рівні словосполучення утворюють і координують систему прислівних обов'язкових компонентів формально-синтаксичної структури речення.

Отже, прислівний обов'язковий компонент утворюється в складі підрядних словосполучень із опорними синсемантичними словами. Зберігаючи зв'язок із опорним словом словосполучення, при транспонуванні останніх у структуру речення такий компонент отримує статус обов'язковості, зберігаючи при цьому властиві йому ознаки підрядного власне-словосполучення.

Перспектива дослідження полягає в детальному вивченні лінгвальної природи різних за морфологічним вираженням обов'язкових прислівних компонентів формально-синтаксичної структури речення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабайцева В. В. Система членов предложения в современном русском языке / Бабайцева В.В.. – М. : Просвещение, 1988. – 160 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / Вихованець І.Р. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
3. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / Вихованець І.Р. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
4. Вихованець І. Р. Прийменникова система української мови / Вихованець І. Р. – К. : Наук. думка, 1980. – 286 с.
5. Городенська К. Г. Керовані другорядні члени речення і валентність предиката / К.Г. Городенська // Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації україністів. Мовознавство [зб. наук. статей]. – Чернівці : Рута, 2003. – С. 260-263.

6. Звегинцев В. П. Предложение и его отношение к языку и речи / Звегинцев В. П. – М.: Изд-во Моск. университета, 1976. – 307 с.

Стаття присвячена синтаксичним зв'язкам між словами в підрядному словосполученні та утворенню обов'язкових прислівних компонентів формально-синтаксичної структури речення.

Ключові слова. Підрядне словосполучення, сильний підрядний зв'язок, обов'язковий прислівний компонент, власне-словосполучення.

The article shows the relations between syntactic connections between words in the inferior words combinations and the formation of obligatory word components of formal syntactic structure of a sentence.

Keywords. Words combinations, strong connection between words, obligatory word component, own words combinations.